

ня порядку на фармацевтичному ринку, попереджується надходження до споживачів фальсифікованих ліків і таких, які не відповідають стандартам якості. Очевидно, що з переходом вітчизняних виробників ліків на систему GMP функції служби контролю якості ліків будуть змінюватись, тим не менше на даному етапі вона повинна зберегти свою самостійність. Крім того, дуже важливим є те, щоб вже створені та довівши свою життєздатність за роки незалежності України підзаконні нормативні акти нашої держави не були відмінені і фармацевтична галузь не перейшла на “ручне управління”.

1.Бутенко Г. и др. Фармацевтика: реформировать – не ломать // Зеркало недели. – 2003. – № 12 (437). – С.15.

2.Рябченко О.Д., Панченко С.В., Тарасенко Г.Г., Михайленко О.П. Інвестування і приватизація підприємств фармацевтичної промисловості. – Харків: Основа. – 2000. – 82 с.

3.Рябченко О.Д. Приватизація і оптимізація промисловості. – Харків: Основа, 2001. – С.244-265.

Отримано 14.04.2004

УДК 334.72

А.І.КУДЕНКО

Управління Південної залізниці, м.Харків

РИНКОВА ЕКОНОМІКА ЯК ВЕКТОР ПЕРЕХІДНОГО ПРОЦЕСУ

Обґрунтовано роль ринкової економіки як вектору перехідного процесу і визначено стратегічну ціль – економіку для людини.

Постановка проблеми ролі ринкової економіки як вектору перехідного процесу в загальному виді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями викликаний тим, що перші роки проведення економічних реформ співпали в часі з розгортанням і поглибленням кризи вітчизняної економіки. Катастрофічне скорочення валового внутрішнього продукту, обсягів промислової продукції, сільськогосподарського виробництва, капіталовкладень, зростання безробіття, погіршення матеріального стану значної частини населення, різкий ріст диференціації доходів – всі ці обставини, безпосередньо зачіпаючи інтереси більшості людей, послугували основою розчарування в результатах, а також і в самому процесі реформування економіки.

Щодо природи кризи – думки неоднозначні. Існує позиція, за якою криза – просто фаза економічного циклу, діючого до останнього часу в придушеному стані. На думку автора, більш точна друга позиція, обов'язково пов'язуюча розглянуту кризу з процесом трансформації планової системи. У цьому сенсі криза представляє своєрідне явище,

утворює як би специфічну закономірність початкового етапу перехідної економіки. Несучи в собі із зовні певні ознаки і циклічної, і структурної кризи, які притаманні ринковій економіці, ця криза відрізняється від них і за причиною, і за функцією. Її причиною є не просто “поточна невідповідність”, яка виявилася в економіці, але величезний потенціал значних макроекономічних “невідповідностей”, нагромаджених у роки планової економіки і стримуваних нею в прихованій формі. За своєю роллю вона пов’язана не просто з відновленням в економіці порушеної рівноваги, але саме з подоланням згаданих макроекономічних “невідповідностей”, з корінною перебудовою економічної системи. Тому вона і отримала назву трансформаційного падіння, перехідної кризи. Можна сказати, що витрати, які вона накладає на суспільство, є своєрідна “плата” за перетворення системи господарства, соціальна ціна економічних реформ.

Такий висновок не беззаперечний. Наприклад, М.Олсон, вказуючи на досвід Китаю, вважає, що трансформаційне падіння не є закономірністю, його можна уникнути [1]. Думки вітчизняних економістів також подвійні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв’язання даної проблеми, на нашу думку, дозволяє у її вирішенні побачити дві сторони. Одну – це змістовні задачі трансформації (зміна структури виробництва, всієї економічної інфраструктури, механізму функціонування, цільового критерію функціонування системи і тому подібне), висвітлені в працях Д.Оруела [2], Є.Гайдара [3], А.Ослунда [4], В.Радаєва [5]. Їх вирішення завжди припускає певні витрати. Друга – це розмір цих витрат. В різних країнах він може бути різним. Глибина і тривалість трансформаційного падіння, очевидно, залежать від ступеню диспропорцій, що склалися; від обсягу трансформаційних задач з точки зору рівня техніки і технології; від ступеню розвитку реальних ринкових відносин (якщо перехід здійснюється до ринкової економіки); від ступеню підпорядкування раніше існуючої системи задоволення потреб і так далі. Особливе значення в даному випадку має і суб’єктивний фактор: ефективність керівництва перехідними процесами, зокрема адекватність рішень, які приймаються, і гострота протиборства різних політичних сил. Деякі аспекти цієї сторони проблеми висвітлені в працях В.Найшуля [6], В.Кузнецова [7]. Проте більшість з вищезазначених питань для науки залишаються відкритими.

Виділяючи невирішені раніше частини загальної проблеми, яким присвячена ця праця, слід зазначити, що за всіма вказаними параметрами українська економіка мала до початку перехідного періоду “найсприятливіші” умови для глибокої трансформаційної кризи. Виробнича

структура була надто перекошена в сторону високої питомої ваги першого підрозділу, групи А в промисловості за надмірного розвитку виробництв ВПК. Сфера обслуговування залишалась слаборозвинутою. В області техніки і технології економіка займала провідні позиції лише в ряді галузей (космос, військова техніка), в цілому володіла слабкою конкурентоспроможністю на світових ринках, була обтяжена масою застарілого обладнання. Особливо складною була задача реформування в області ринкових відносин: за образним виразом Р.Едвардса, було необхідно “відтворити ринкові інститути з нічого” [8].

Механізм ресурсообмеженої системи, зумовлюючий розвиток виробництва ради виробництва, визначав відносно низький життєвий рівень населення, відставання сфер соціального обслуговування. Глибоке проникнення в суспільство соціалістичного менталітету стало однією з причин гостроти протиріччя і боротьби політичних сил в процесі трансформації, слабкості демократичних сил.

Складність подолання трансформаційного падіння, досягнення стабілізації і забезпечення в наступному економічного зростання визначалась також і тим, що, вирішуючи всі ці задачі початкового етапу перехідної економіки, вітчизняний уряд не міг абстрагуватись від здійснення важливої програми перехідного процесу – формування в Україні економіки ринкового типу.

Отже, виходячи з актуальності, ступеню наукової розробки і необхідності вирішення вказаних проблем слід сформулювати цілі даного дослідження: визначити роль ринкової економіки як вектору перехідного процесу; обґрунтувати стратегічні цілі вітчизняної економіки. Для цього необхідно:

- системно проаналізувати процес реалізації різних векторів перехідного процесу;
- стисло окреслити стратегічну ціль перехідної української економіки.

Сформульовані таким чином цілі дослідження зумовили логіку, системність нових підходів і послідовність викладу основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів. Отже, роль ринкової економіки як вектору перехідного процесу проявляється в тому, що дуже часто перехідна економіка в колишніх соціалістичних країнах визначається в цілому як перехід до ринку. Це не випадково, адже мова йде в даному випадку про механізми функціонування економічної системи. Але індустріальному суспільству відомі всього два таких типи: на основі прямого директивного регулювання і на основі непрямого ринкового регулювання. Криза і необхідність трансформації планової (централізовано регульованої) економіки не залишають іншого вибору, крім переходу до економіки ринкового типу.

Тому можна сказати, що правильність цього важливого вектору перехідного процесу загально визнана. Однак, теоретичної ясності в розумінні майбутньої ринкової економіки в Україні немає. Так, залишається уявлення про ринковий механізм як про якийсь елемент централізовано керованої економіки, так-би мовити, “соціалістичний ринок”, вуальований в сучасних умовах поняттям соціально орієнтованого ринку. Широко розповсюджена (в основному як об’єкт для критики) позиція про нібито перехід до “дикого” ринку часів А.Сміта. На погляд автора, як вже зазначалось, мова має йти про сучасні ринкові відносини, що включають важливу роль в них держави і врахування національних особливостей країни.

Як же оцінити практику переходу до ринкових відносин в 90-ті роки ХХ ст., реформування вітчизняної економіки, маючи на увазі глибoku суперечливість і багато негативних наслідків цього процесу? Тут, перш за все, слід сказати про некоректність порівняльного аналізу, коли реалії переходу співставляються з роботою “нормального” ринку. Це порівняння виявляється не на користь реалій, що підбиває на висновок, що взагалі є “гарний” ринок (і ринкова економіка взагалі – це добре), але “негарна” економічна політика в Україні ніяк не може привести до цього “гарного” ринку.

Порівняльний аналіз включає і порівняння з іншими (відносно “гарними”) перехідними економіками – в Чехії, Польщі, Угорщині, Китаї та ін., виявляючи, що в Україні перехід до ринку ведеться не так, що є приклади ліпших варіантів, котрі і потрібно б мати на увазі.

Уявляється, що глибока оцінка цього процесу припускає врахування ряду моментів. По-перше, перехід до ринкової економіки як вектор перехідного процесу означає реальну глибинну трансформацію суспільства, що несе не тільки “добре”, але і всі властиві ринку і всім відомі негативи. Тому поява в процесі переходу ряду невідомих попередньому суспільству “несправедливостей” – це неминучий момент такого переходу. По-друге, ринкова економіка, безумовно, має ряд інваріантів, які потрібно обов’язково забезпечити (суб’єкти ринкових відносин з відповідною свободою діяльності, конкурентне середовище, визначальну роль оборотного зв’язку, вбудованість державного регулювання в ринковий механізм), проте реальні форми ринкового господарства тісно пов’язані з існуючою в суспільстві структурою (зокрема, з сучасною індустріальною) виробництва, характером суб’єктів господарювання. В цьому сенсі було б ілюзією очікувати в Україні формування “справедливого” ринку вільної конкуренції і дивуватись величезному впливу, тим більше на початку перехідного процесу здійснюваному на економічні процеси сформованих раніше монополістичних структур. По-третє,

не вимагає коментарів очевидна обставина: чим “далі” від ринкових відносин знаходилась та або інша країна, тим складніше, суперечливіше і триваліше має протікати в ній перехід до ринкової економіки. Подолання тотальної неконкурентоспроможності, наприклад, російської економіки провідні економісти пов’язують з декількома десятиліттями, якщо не з життям двох-трьох поколінь [9].

Ця важлива обставина, з однієї сторони, змушує припустити, що не слід абсолютизувати нинішні (початкові) форми переходу до ринку через те, що їм передбачається певна еволюція, а з іншої – виявляє очевидну нездатність порівнянь з аналогії досвіду перехідної економіки України, Росії і інших країн. Глибокі відмінності вихідних умов, характеру і обсягів задач з переходу до ринку зумовлюють надто малу значимість таких порівнянь.

Накінець, гостро критичний аналіз процесу переходу до ринку в Україні (стан вітчизняної економіки виправдовує таку гостроту) як би припускає, що цей перехід має відбуватись за певним сценарієм, який постійно порушується керівниками реформування, що і зумовлює кризовий стан економіки та інші негативи.

На ділі, як зазначалось вище, багато негативів органічно вплетені в оптимальний сценарій переходу і вимагають лише відповідних дій з їх пом’якшення. Але головне в тому, що такого (наукового) сценарію не існує і кожна країна, опираючись лише на інваріанти переходу до ринку, повинна знайти свої специфічні форми їх реалізації, певні стани цих форм, послідовність, адекватність застосування і так далі. Звичайно, інша справа – помилки, зроблені реформаторами або при неминучому застосуванні методу спроб і помилок, або під тиском різних лоббістських груп і так далі. Це додаткові втрати для суспільства, за які керівники мають нести відповідальність.

Як свідчать результати проведеного дослідження, практика реформ, аналіз багатьох їх недоліків вказують на те, що величезне значення в забезпеченні більш ефективного, послідовного реформування і в подоланні трансформаційної кризи на шляхах ринкової економіки мало б підсилення централізованого регулювання цих процесів, пов’язане, зокрема, і з функціями держави.

Перш за все, це пояснюється взагалі зростанням в перехідній економіці ролі суб’єктивного фактору. Далі, особливе значення це набуває у зв’язку з тим, що плановій економіці було притаманне надцентралізоване державне управління, злам якого в перший момент породжує своєрідний вакуум, втрату керованості господарством в масштабах вітчизняної економіки. Підсилення ролі держави тому розуміється не в сенсі відновлення (тим більше, “перевищення”) його попередніх функцій, а в

сенсі оволодіння ситуацією розпаду і хаосу, що склалася, подолання її і здійснення керівництва економікою на інших (економічних) принципах. Разом з тим, зростає роль держави і в традиційному аспекті: як політичного керівника самих перехідних процесів; як гаранта соціальної захищеності прошарків суспільства, котрі мають потребу в ній; як гаранта захищеності суспільства від зростаючої корупції, кримінального середовища; як своєрідного арбітра в забезпеченні політичної стійкості суспільства, у розв'язанні можливих національних конфліктів і тому подібне. Особливе значення держава набуває у зв'язку з необхідністю формування і забезпечення дії нових правових основ функціонування економіки при переході до ринкового механізму.

Отже, перейшовши до викладення висновків даного дослідження і перспектив подальших розвідок у даному напрямку, слід зазначити, що одночасне вирішення відзначених задач (реалізація різних векторів) перехідної економіки в силу їх якісних відмінностей не означає, що всі вони будуть вирішені в один термін. Перш за все, суспільство долає трансформаційну кризу, досягає рівня передуючого кризи виробництва і забезпечує його подальше зростання. Великого терміну вимагає формування ефективної ринкової економіки, результатом якого стануть нова виробнича і соціально-економічна структура суспільства, виникнення і дія нової системи мотивації, підвищення ефективності виробництва як одного з основ зростання загального добробуту. Разом з тим, реалізація цих векторів при всій їх важливості залишається як би засобом вирішення стратегічної задачі: що може отримати Україна натомість свого "соціалістичного" минулого, куди вона йде в цьому сенсі?

Величезне значення в цьому аспекті мають значний потенціал вітчизняної економіки – природний, трудовий, науково-технічний, високий освітній (кваліфікаційний) рівень населення; рішучість перейти до ефективного механізму функціонування економіки, забезпечуючого максимальне використання цього потенціалу; можливість використати досвід трансформації суспільної системи і підтримка інших країн; готовність включення вітчизняної економіки, що реформується, в сучасний потік розвитку світової цивілізації.

Реальність усіх цих факторів зумовлює реальність не тільки як наукової гіпотези, але і як необхідного курсу економічного розвитку на перехід до постіндустріального суспільства. Разом з тим, реальність подібних кінцевих рубежів вітчизняної економіки не означає, що вони досягаються легко і "автоматично". Їх досягнення припускає відповідну економічну політику: забезпечення пріоритетного розвитку ряду галузей – наукоємних виробництв, передових технологій, науки і освіти, соціально-культурної сфери; проведення цілісної структурної політики,

орієнтованої на це майбутнє; врахування даної стратегічної цілі в напрямках і формах “ринкового формування” та ін.

Нова парадигма економічної теорії має в основі не матеріальне багатство, а саму людину у всій величії її здатностей і потреб. Економічну людину в цьому сенсі змінює людина соціальна. Постіндустріальне суспільство знімає з неї домінуючу раніше функцію – бути фактором виробництва. Людина, за виразом К.Маркса, виходить з процесу виробництва, стає поряд з ним [10].

Звичайно, поки подібні положення вимальовують лише найзагальніші абстрактні і достатньо невизначені контури майбутнього. Відомими матеріальними основами такого майбутнього може слугувати, наприклад, те, що, за прогнозами, в найближче десятиліття в матеріальному виробництві розвинутих країн буде зайнято до 5% працездатного населення. Змінюються функції людини в її діяльності: від переважно виконавчо-фізичних до переважно творчо-управлінських. Іншого змісту набуває функція добробуту. Показники власне виробництва (душові в тому числі) як би виходять за межі цілей суспільної системи. Природньо, функціональна роль матеріального виробництва не зникає, вона просто відходить з першого плану “в основу”. Нові критерії (і показники), що характеризують майбутнє суспільство, ще треба розробити науці.

Отже, розглянута стратегічна ціль перехідної вітчизняної економіки означає кардинальну зміну самого змісту суспільства при переході від його індустріальної стадії до постіндустріальної. Це, можна сказати, є перехід від “людини для економіки” до “економіки для людини”.

1.Олсон М. Скрытая тропа к процветающей экономике (См. Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы). – М., 1994. – С.7.

2.Оруэлл Дж. «1984». – М.: «ДЭМ», 1989. – С.210.

3.Гайдар Е. Экономические реформы и иерархические структуры. – М.: Наука, 1990. – С.121.

4.Ослунд А. Шоковая терапия в Восточной Европе и России. – М.: Республика, 1994. – С.215.

5.Радаев В. Концептуальные основы анализа переходной экономики // Вестник Моск. у-та. Сер. «Экон.». – 1996. – № 1. – С.12-15.

6.Найшуль В. Либерализм и экономические реформы // МЭ и МО. – 1992. – № 8. – с.24-26.

7.Кузнецов В. К теории переходной экономики // МЭ и МО. – 1994. – № 12. – С.14.

8.Эдвардс Р. Становление рыночной экономики в странах Восточной Европы. – М., 1994. – С.214.

9.Шмелев Н. // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С.22.

10.Маркс К., Энгельс Ф. Соч. Т.46. Ч.II. – С.213.

Отримано 12.04.2004